

parancsolni vágyó politikával — s ha ezzel egyidejűleg megtisztítjuk a szíveket az előítéletek és a gyűlölködés mérgeitől, csak akkor nyerheti meg harcát a *lélek egyháza* a nemzetközi béke helyreállításának mezéjén.

Jézus egyik legszebb ígérete az, mely biztosítja a békeségre igyekezőket, hogy ők lesznek az Isten gyermekei, kik átvesszik az ő tisztét e világban. Ám fontos tudnunk, hogy kikhez intézte Jézus ezt a biztatást. Nem a békéről *beszélőkhöz*, sem pedig azokhoz, akik csupán csak szeretik a békességet, hanem azokhoz, akik *igyekeznek* a békességre. (Az angol fordítás »peace-makers«-eket, béke-csinálókat említ Máté evang. V. 9-ben. A ford.) Azokhoz, akik bátor militánskodásukkal hozzájárulnak egy olyan béke létrehozásához, mely méltó az állandóságra. Igen érdekes tény, hogy míg az Egyesült-Államok hivatalosan vonakodik résztvenni Európa nyugalmanak és békéjének helyreállításában, (nem kíván belépni a Népszövetségbe. A ford.) addig amerikai polgárok irányítják, mint szakértők, azokat a jóvátételi és megbékélési tárgyalásokat, melyek hivatva vannak ezt a nyugalmat és békét létrehozni. (Bizonyára a Dawes-plan-re céloz a szerző. A ford.) Ilyenek a békességre igyekezők, kiknek munkája áldott. »És lesz az igazság műve békesség, és az igazság gyümölcse nyugalom és biztonság mindörökké.« (Ézs. XXXII. 17.) Tehát nem a béke az első, melynek következménye lesz egy igazságos világ, hanem az igazság az első, s ennek lesz következménye a béke, a nyugalom és a biztonság. Amíg a családi élet meg nem tisztul az önzés és az egymásba ütköző érdekek légkörétől; amíg az ipari élet nem válik testvériessé és a politikai élet tisztává — addig egy nemzet sem remélheti, hogy a háború árnya elkerüli határait s békességre igyekező polgárai Isten fiainak emelkedett életét élhetik. A *lélek egyházának* ez a feladata. Ezt a feladatát csak úgy oldhatja meg sikeresen, ha egyszerre minden fronton támad. Aminthogy a világháború is azért húzódtott négy éven át, mert az egyesült hatalmak (az entente) nem voltak közös vezetés alatt s felváltva támadtak a különböző harctereken. Tehát a békességre igyekezők egyesítsék erejüket, s a családban, a politikában, az ipari életben, a társadalmi, sőt — igen — az egyházi életben is indítsanak egységes támadást Isten országa ellenségei ellen. Így nyerhetik el majd Isten fiainak nyugodt és boldog sorsát.

V. FEJEZET.

A lélek egyháza, mint „ecclesia triumphans“.

Ha a militáns *lélek egyháza* ilyen merész vállalkozásba kezd a modern világ bűnei ellen, vajjon mi lesz e lelki hadjárat eredménye? Visszamarad-e a keresztény egyház a modern élet iramában s mint letűnt korok festői emlékműve vonzza csak a jövő század gyermekeit? Imáinak helyei múzeumokká legyenek-e, hol primitív hiedelmek ősrégi műtárgyait nézegetik és bámulják minden idők műkedvelői és érzelgős lelkei? Vagy pedig a keresztény egyházban van még erő a harcra, van ügy, melyért síkra mer szállani s van csata, melyet meg tud nyerni? Hogyan lesz a militáns egyházból triumphans egyház? Mik a győzelem jelei a *lélek egyháza* harcos vállalkozásában?

Újra a tekintély egyházához kell fordulnunk feleletért s meg kell kérdeznünk, mit remélt az elérni a maga harcos vállalkozásaival. Ez a kifejezés: »ecclesia triumphans«, a theologiai meghatározásokban egy másik világban bekövetkező győzelemre vonatkozik. Idelent mindig lesz harc, sőt, néha a militáns egyház le is veretik. Míg csak minden szentek össze nem gyűlnek a Trón körül, fehér lepleikben, melyeket a Bárány vérében mostak fehérré, — addig a Sátán le nem veretik. De akkor igen. Akkor a Sátán, a nagy sárkány, mely időtlen-idők óta kísérti és csalja a világot, kivettetik minden angyalival, s a felszabadultak tömege, melyet senki sem tud megszámlálni, s mely minden fajt, nyelvet és nemzetet magában foglal, győzedelmi ünnepet ül. Ilyen az a kép, melyet a keresztény képzelet festegetni szokott arról a győzelemről, melyben vége szakad e világ háborúságainak s Isten népe megérdemelt pihenéshez jut.

Ám a boldog jövő eme képe korántsem az egyetlen reménység, mely a tekintély egyházának militánskodó vállalkozásait táplálja. Nem kevesebb reménységgel néz az egy ezen a

földön elérendő diadal elé sem. Misszionáriusai bejárják a földet; encyclicái és üzenetei harsognak a világ minden zúgában s nemcsak túlvilági üdvösséget ígérnek, hanem egyúttal azonnali meghódolást is kívánnak a keresztény uralom előtt. Valamikor, bármily messze legyen is az a nap, a világ különböző népei és vallásai egy nyájba fognak összejönni s ebben a közös hitvallású és egy szervezettű vallásos alakulatban az »ecclesia militans« »ecclesia triumphans«-szá válik. A világ minden országa az Úrnak és az Ő Krisztusának országává leszen és ő uralkodni fog abban örökkön-örökké. Ez a nagyméretű elképzelés lelkesíti a tekintély egyházát harcaiban. A meg-nem-térteket szent kezek illetik, a Szentírás minden nyelvre lefordíttatik s hangzik a szent csatakiáltás: »A világ evangélizálása már ebben a nemzedékben!« A Mester imája, hogy tanítványai legyenek egyek, amint ő és az Atya egyek, az egyházi conformitas próféciájává leszen, az Egyház diadalmaskodik s a hagyományok, hitformák és babonák különbözőségei alávettettek annak, aki mindeneket magának alávetni képes.

Minél tovább elmélkedünk ezen az egyházi várakozáson, annál reménytelenebbnek tűnik az előttünk. Azt várni, hogy sikerül minden faji és hagyományos különbözőséget eltüntetni az emberek között, hogy Krisztus nevében fölébe kerekedhetünk és uraivá lehetünk minden idegen vallásnak, nemcsak túlzott, és nem-valószínű várakozás, de olyan is egyúttal, mely még, ha megvalósul is, nem tudná igazán kereszténnyé tenni a világot. Olyan diadalra várni, mely kormányzati, adminisztratív és intézményes, épp annyira valószínűtlen dolog a vallásban, mint a politikában. Faji örökségek, temperamentumbeli különbségek, érzelmi motivumok nem semmisülnek meg oly könnyen s nagyon messzire tolnák ki az egyesülés és együttműködés lehetőségét. Viszont, nem oktalan az az elképzelés sem, mely szerint Isten titkainak megismerésében a felfogásbeli különbségek nemcsak hogy nem károsak, de éppen szükségesek. »A theologiai vélekedések és a hagyományok áldozatos megőrzése rendjén előálló különbségek — mondja Streeter — elkerülhetetlenek; sőt, általában és egy bizonyos fokig éppen kívánatosak. Mert, amikor mindenki ugyanazt gondolja, az a veszély forog fenn, hogy senki sem gondol semmit; (Nincs szükség már a gondolkodásra. A ford.) és amikor mindenki ugyanazt cselekszi, cselekvésük ösztön és gépszerűvé válhatik, mintegy a perc divatjává leszen«. (12).

A keresztény uralomnak fenti elképzelésére kitűnő példát szolgáltat a keresztény misszió története.

Sok századon át tartott ez a hősiesség, hogy alá vessük az egész világot Krisztus uralmának egy közös hitvallás és ugyanazon szentségek elfogadtatása által; sok ezer férfi és nő, katolikus és protestáns áldozta oda az életét ennek a célnak az oltárán, nem kisebb hősiességgel, mint amilyenel valamikor a kereszties lovagok indultak útnak, hogy a Szent Sírt visszahódítsák a pogánytól. Lassanként azonban a pogányok közti keresztény misszió célt változtatott s ez az új cél egyszerre gyakorlatibb és nagyigényűbb is volt, mint a régi. Nem a Kelet leigázását kívánja már elérni ezentúl a keresztény misszió, hanem annak átítatását a keresztény élet lelki hagyományával. Reménye az, hogy, mint azt az »Amerikai Külmiszió Társaság« elnöke mondotta volt: »meghonosítjuk a kereszténységet« az idegen világreszekben.

Ez új módszer szerint nem kell már standardizálni a gondolkozást és el-nemzetietleníteni a temperamentumot. A világot úgy fogadja el ez a misszió, amint van, faji, gondolkodásbeli és érzelmi különféleségeivel és a keresztény misszionárius arra szenteli életét, hogy a különféleségekhez alkalmazkodva, a kereskedelmi, politikai és egyházi életet áthassa Krisztus evangéliumával. Harminc évvel ezelőtt egy utazó csak terméketlen vidékeket, piszkos falvakat látott abban a régi Palesztinában, melyben a vasút, az automobil és a civilizáció más jelei még alig voltak ismertek. Amint a Libanon vidékén áthaladt, a nép szétszaladt előle, a lefátyolozott asszonyok házaikba menekültek s a piszkos gyermekcsereg utána köpdösött. Egyszerre azonban egy olyan faluba ért az utazó, mely teljesen elűtött az eddig látottaktól. Virágok voltak az ablakokban, a fátyol nélkül járó nők barátságosan köszöntötték az utazót s a gyermekek bizalommal sereglettek köréje. Mi okozta e változást? Ez a falú keresztény volt. Negyven mértföldnyire a falútól, a tengerparton, volt egy keresztény missziós-telep Beirutnál, melyet negyven évvel ezelőtt alapítottak s mely lassanként mind távolabb és távolabb terjesztette szét világossága fényét. Egy mértföld egy év alatt. Ha a falú haladását nézzük, ilyen volt a misszió terjedési sebessége. Lehet, hogy a Beirut melletti missziós-telep nyugati benefaktorai azt remélték, hogy pénzüikkel a dogmák terjedését fogják szolgálni. A misszió vezetői azonban elsőbnek tartották a gyöngédség, szeretet és felvilágosultság terjesztését a dogmák helyett. Az Ur

Jézus misszióját tették magukévá: »Én azért jöttem, hogy életök legyen és bővítködjének.« (Ján. X. 10.)

Az itthoni egyházaknak sok tanulni valójuk van saját misszionáriusaiktól. Krisztus nem azt kívánja küldötteitől, hogy megmentsek a lelkeket a pogány világtól, hanem, hogy magát a világot mentsek meg intellektuális örökségével, irodalmával, művészetével, társadalmi örökségével együtt; nem, hogy a Bibliát tegyék a Védák, vagy a Korán helyébe, hanem, hogy szóval és tettel, orvosi missziókkal, nevelő missziókkal, pásztori gonddal megtöltsék a régi kereteket a keresztény élet átfogó és megértő szellemével; nem hogy a honi viszonyokra rákényszerítsék egy idegen tekintély, hanem, hogy úgy fogadhassák a kereszténységet, mint saját életük, bár fejlettebb, de természetes gazdagságát. Isten országa az új missziói elgondolás szerint olyan, mint a kovász, melyet a tésztába tesznek, hogy megkeljen tőle. Hogy elmondhassák Jézussal: »Ez az a kenyér, mely a mennyből szállott alá, hogy kiki egyék belőle és meg ne haljon.« (Ján. VI. 50.)

Itt emelkedik ki a tekintély egyháza programja mögül a *lélek egyháza* sokkal merészebb és csábítóbb célkitűzése. Nem a dogmák tagadását és a hittételek eltörlését kívánja. Az egyházi hagyományoknak és dogmatikus tanításoknak még mindig meg lehet a maguk helye, hogy a gondolkodás bizonyos módját kielégítsék, és ápolják az érzelmi ragaszkodást a multhoz. Ám a gondolkodás eme spekulációiban és az istentisztelet eme raffinált kifinomodásában a *lélek egyháza* csak az ész és a szív tökéletlen kísérleteit látja, melyek az Isten és az ember közötti viszony fenségét gyarló eszközökkel magyarázni törekszenek. Ezek megnyíthatják ugyan az utat, mely a kereszténység diadala felé vezet, de maguk nem elégségesek a diadal elérésére. A hittételek és formák mögött a *lélek egyháza* látja a kereszténység igazi ellenségeinek rejtett hadoszlopait, a gonoszság dandárait, melyek a modern civilizációt fenyegetik és melyek fölött győznünk kell, ha a végső diadalt el akarjuk érni. Ez nem valamelyik szervezet győzelme a többi fölött; nem valamilyen forma győzelme idegen formák és törvényeken; hanem a modern gondolkodás és a modern élet egész területének áthatása a keresztény eszmék által; úgy, hogy a győzelem nem hódítás, hanem együttműködés útján valósuljon meg, nem a törvény szigora, hanem a szeretet rábeszélése folytán. Ez a *lélek egyházának* a célja: nem győzelem a világ fölött, hanem szövetségkötés a világgal; a léleknek ama egysége, mely a béke legbiztosabb záloga.

Jézus, egyik legmegkapóbb tanításában, megjövendőli ezt az átfogó vállalkozást és leírja az egyház eme világháborújában követendő stratégiát. A szántóföld — a világ, mondja a konkolyról szóló példázatában. (Mt. XIII. 36.) Nem kevesebb, mint az ember egymástól annyira különböző érdeklődési és hivatási köreinek *összesége* az, mely fölött a kereszténységnek diadalmaszkodni kell. Akár a csatatér, akár szántóföld, amint Jézus látta, akár harccal, akár izzadtsággal, de irtani kell a konkolyt az egész világon. És melyek azok az erők, melyek a győzelmet elérhetik? Melyik a mag, mely megéri? A jó mag, feleli Jézus, Isten országának gyermekei. Ha elég jó katonája lesz Jézusnak, az ellenség, nem leveretik a győzelmes egyház által, hanem megnyeretik a kereszténység részére. Ha elég jó mag lesz, akkor a konkolyt nem is kell kiírtani, a jó magból fejlődő búza maga elnyomja és kiszorítja a konkolyt. Ép így, ha elég »Isten gyermeke« van, életerejük megbénítja a gonoszságot. Semmi, ami ennél kevesebb, nem elégíti ki a *lélek egyháza* célját. Minden talpalattnyi hely, ahol a modern élet küzd, vágyódik, szenved, a *lélek egyháza* számára szántóföld, csatatér, működési terület.

Ha azonban ilyen széleskörű feladat vár a *lélek egyházára*, melyek azok a segédeszközök, melyekkel a harc megvívható és milyen segítő társakra lehet számítani?

A győzelmes militánskodás első feltétele, természetesen, magában az egyházban rejlik. Van-e vallásos életének elég ereje és őszintesége, hogy e harcnak neki merjen kezdeni. Az aranykort — mondotta Spencer Herbert — nem valósíthatják meg ólom-emberek. A szántóföld csak a legjobb maggal, Isten gyermekivel termékenyíthető meg. S ez az a pont, ahol a keresztény egyház legtöbbször megakad. Olyan dolgot akar másokkal megosztani, melyet maga sem bír, mert soha sem tapasztalta. Meg akarja nyerni a világot, anélkül, hogy saját életét elveszítené. Jézus legelembibb tanításai az ilyen formális és külsőséges kísérletek sikertelenségeiről szólnak. »Jaj, néktek, képmutató írástudók és farizeusok, mert megtisztítjátok a pohárnak és a tálnak külsejét, belől pedig rakvák azok ragadmánnyal és mértékletlenséggel.« (Mt. XXIII. 25). Már csak a sikeres misszió kedvéért is, tisztítsuk meg önmagunkat, egyházunkat és vallásosságunkat, belülről. Az a szakadék, mely a vallás és a gyakorlat között tátong, lehetetlenné teszi a diadalt. Az egyetlen missziós mozgalom, mely a világot Krisztus számára megnyerheti, saját magunk fegyelmezése, önmegtágadása és megszentelődése útján in-

dulhat csak meg. Az »ecclesia triumphans« igazán csak lelki egyház, a lélek egyháza lehet.

És milyenek azok a segítőtársak, melyek harcunkban vállaltva támogathatnak minket? Ez együttműködő barátok elsője a tudomány. Gyakran mondták már, hogy a vallásos hit számára veszélyt jelent a természet tanulmányozása; hogy a geológia ellenlábás a Genezissel; hogy a természeti törvény nem fér össze a lélek szabadságával; hogy az evolúció lehetetlenné teszi Isten létét; mindmáig a tudomány materialistái és a teológia betűimádói között áll a harc ezek fölött a kérdések fölött, mintha pedig az utóbbi ötven év semmi haladást nem hozott volna e kettő megbékítése terén. »Nehéz, — mondotta Inge dr. nemrég — elfogadni az orthodox kereszténységet, úgy, ahogy az egyházak állítják azokat elénk, lelkiismeretünk elárulása nélkül. Az a kár, mely ez úton éri a vallást, alig felmérhető«. (Ez és az itt következő idézetek a Churchman 1924. szept. 13-iki és a Modern Churchman 1924. évi számaiban találhatók.) Ha azonban a modern tudományos felfogás legkomolyabb képviselőihez fordulunk, sokkal megértőbb magatartást találunk a lelki vallásssággal szemben. »A kereszténységnek — mondotta Sir Bruce Dávid, a British Association for the Advancement of Science elnöke — nincs mit félnie a tudomány haladásától; ellenkezőleg büszkének kellene lennie arra, mert a keresztény civilizáció szülötte. A dogmatizmus a tudományt is hatalmába keríti néha, mint ahogyan a kereszténységet is hatalmába kerítette és megbénította a múltban«. Ugyanez a vélemény hangzik a másik oldalról is. Dr. Inge, mint a modern egyházi férfiak 1924. évi nagygyűlésének elnöke, mondotta: »A naturalizmus és mechanizmus elleni eme reakció, mely a természettudomány berkeiben is mind erősebb lesz, korunk legérdekesebb tünete... Olyan békét hozni létre a tudomány és a vallás között, mely arra kötelezi ezeket, hogy nyugton hagyják egymást a jövőben, nem lehet. Ha olyan vallást próbálunk összehozni, mely nem törődik azzal, hogy mit tudunk a természet életéről, vagy amely éppen az ellentétét hirdeti annak, amit a természetről tudunk, — teljesen torz és nagyon szegény szülemény lesz. És ha az idealizmus csonka a tudomány nélkül, a tudomány viszont megoldhatatlan nehézségekbe ütközik az idealizmus nélkül«. Ugyanezen gyűlésen mondotta professzor J. S. Haldane: »Az élet mechanikus elképzelését tarthatatlannak minősítem. Teljesen lehetetlen feltevésekhez vezet és az élet legjellemzőbb tüneményeire nézve

semmiféle magyarázattal nem szolgál ez az elképzelés... Egy csupán mechanisztikus felfogása a látható valóságnak, alapvető elégtelenséget mutat... Nem vagyunk csupán önmagunk körül forgó lények, egymagunkban zárt egységek... Valami, több, mint mi magunk, összeköt minket lélekben — az a Valóság, amit az emberek Istennek neveznek«.

A módszer és a cél tekintetében mindig lesznek különbségek a tudományosan gondolkozó elme és a vallásos szervezetek, a materialisták és a betűimádók között; de a tudományos kutatás új képviselői félre-nem-érthető elismerést tanúsítanak ama »imponderabilia«-k iránt, melyek a fizikai életet befolyásolják s az univerzum minket körülvevő titokzatosságának részei. Meggyőzően hangzik ez a néhány szava a theizmus egyik legutóbbi taglalásának: »A törvények létezéséből következik, hogy van egy Kozmosz, amelynek értelme van s van emberi értelem, mely felfedezze azt... A törvények létezése, úgy, amint találjuk azokat s nem az áltudomány félremagyarázásaiban, egyike a legerősebb láncszemeknek, melyek a tudományos eredményeket a vallásos hittel összekötik«. (Tennant a Harvard Theological Review 1924. októberi számában.) A tudomány csak bizonyíthatatlan dogmák és a mithologikus hagyományok ellen harcol. A tudomány modern képviselői tényleg elveszítették minden bizalmukat, sőt érdeklődésüket is a tekintély egyháza hitvitái és határozmányai iránt, de barátoknak számíthatók, vagy legalább is »nem-hívatalos megfigyelők«-nek a lélek egyháza harcainál.

A lelki vallás második szövetségese az irodalom. Első pillantásra ennek éppen az ellenkezője látszik igaznak. Nem lett-e legutóbb, egy nemzedék élete alatt, a költészet alantjáró, a szép-irodalom érzéki és a filozófia anyagias? Nem inkább harcolnia kell-e a vallásnak a mai irodalom elaljasító hatása ellen, sem mint szövetségesenek hívni maga mellé? Ha a legtöbb példányszámú könyveket és a legelterjedtebb folyóiratokat nézzük, nem kell-e félnünk, hogy nem csak az irodalmi ízlés, de maga az olvasás szokása is elvész az ordító címek és a különböző idegizgató tákolmányok olvasóiban?

Mégis, ha korunk irodalmának felszíne alá nézünk, fel fogjuk fedezni, milyen erős áramlata van az értékes irodalomban a lelki problémák folyamának. A vallásos könyvek, igaz, nem versenyezhetnek a sexuális és kalandos írások példányszámával, de még ma is állandó és biztos keresletnek örvendenek. A »Robert Elsmere« 40.000 példányszámban fogyott el Angliában ki-

lenc hónap alatt s nem kevesebb, mint 200.000 kelt el belőle az Egyesült-Államokban, »melyek közül — jegyzi meg az életíró — 150.000 a szerzői jog engedélye nélküli példány volt«. Drummond Henry »Természettörvény a lelki világban« című könyve Európa minden nyelvére lefordított a török és a görög kivételével, és »A világ legnagyobb dolga« c. műve számtalan kiadásban megjelent, minden utcáskon árulták Amerikában az újságárus fiuk. Papini »Krisztus élete« c. munkája, dagályos szónokiassága ellenére is, óriási érdeklődést keltett azok között, akik nem a történelmi hűséget, hanem a romantikus leírásokat kedvelik. Az Új-testamentum újabbnál újabb fordításai soha sem jelentek meg oly tömegesen, mint napjainkban. S az ízlés hiányát, mely némelyikben túlteng, még sohasem bocsátották meg oly könnyedén, mint ma. Professzor Fosdick tömör és érdekes írásai az imádság és a szolgálat lényegéről hatalmas tömegek hitét adták vissza. Amint ő maga mondja: »Ha valamikor azt mondta volna nekem valaki, hogy e könyvem (Az imádság értelme) egyik kiadásának tábláján látni fogom a felírást: »330-adik ezer«, azt mondtam volna, hogy bolond«. (Christian Century 1924. dec. 11.) L. P. Jacks rövid és világos előadásai sok vallásos zavart eloszlattak és sok igaz tartalmat megtisztítottak a képmutatástól.

Ha pedig visszamegyünk egy nemzedékkel azokhoz az angol írókhoz, akik legtöbbet tettek a világ erkölcsi rendjének és lelki tartalmának megalapozásáért az emberek s különösen az ifjúság körében, azt fogjuk látni, hogy nem annyira a teológiai írók, hanem főként Carlyle eleven gondolkozása és Ruskin merész idealizmusa ihlették azokat. Érdekes, hogy még napjainkban is hány erősítésre vágyó lélek fordul az elmúlt század nagy íróihoz s hányan találnak ma is megnyugtató feleletet a »Sartor Resartus« életerős erkölcsstanában s az »Unto This Last« társadalmi meglátásaiban.

Nem kevésbé meggyőzőek azok a tanulságok sem, melyek a háború tapasztalatainak nyomán fakadt vallomásokból áradnak s melyeket olyan írók tesznek, akiket igazán nem lehet meggyanúsítani, hogy elfogultak lennének a vallás iránt. Nem a theologusok és nem az egyházi férfiak, hanem olyan világi és az egyház érdekeitől távol álló férfiak, mint a briliáns utópista, H. G. Wells és a drámai képromboló (iconoclast) G. B. Shaw, azok, akik a lelkét vesztett világot a vallás felfrissítésére hívogatják. »A jelen zavaraiából és tragédiájából — mondotta Wells nemrég — erkölcsi és intellektuális újjászületés fakadhat, vallá-

sos újjászületés, mely a maga egyszerűségében és keretei között idegen népek fiait össze tudja majd hozni s az annyira érinthetetlen hagyományokat egy közös életben tudja összefogni e világ szolgálatára. A vallásos érzelmek — megszabadítva a hamis elemektől s a főpapi rendszer utolsó foszlányától is — hamarosan átfújhat az életen, mint valami hatalmas szélvész, felszakítva az egyén életének ajtait s szélesre tárva a zsalugátéreteket«. Ugyanilyen értelmű G. B. Shaw józan megállapítása: »Ha nem volna vallás, ki kellene találni egyet... Ma valószínűleg többen hiszik, hogy Krisztus a világ reménysége, mint valaha is ez előtt azoknak az embereknek az életében, akik ma élnek«. Váratlanok ezek a megnyilatkozások, de annál inkább kellene, hogy a lelkeket a *lélek egyháza* kebelére vonják.

Az irodalom eme új hangjára jellemző az az érdeklődés, mely újabban irodalmi körökben a miszticizmus iránt megnyilatkozik. Az ezelőtti századokban is gyakran megtörtént, hogy a tekintély egyháza külsőségeitől a lelkek saját titkaik felé fordultak. A középkori miszticizmus és a Wesley-féle emocionálizmus az őket megelőző formalista kor visszahatásai voltak. Ma ugyanez a jelenség észlelhető. Amilyen mértékben a tekintély egyháza mind inkább merev és meg-nem-alkuvóvá válik, ép oly mértékben éled újra a miszticizmus a lelkekben. William James kutatásai (A vallásos élmény különfélesége. 1902.) bár inkább pathológikus esetekkel foglalkoztak, semmint normális élményekkel, a legalkalmasabb időben tűntek fel, s egész sereg emberben ébresztették fel a vallásos valóságok iránti érdeklődést. Ebből a kezdetből a lélektani kutatások egész folyamrendszere fakadt, hozva magával sok salakot, de kristálytisztá vizet is, mely a szomjas lelkeket új reménység frissességével üdítette fel.

A miszticizmus eme újjáéledése nem szorítkozik csupán egyetlen közületre, vagy típusra. Az egyházhoz való hűség sem szenved általa, amint azt az angol-katolikus Evelyn Underhill filozófiai meglátásai és Báro von Hügel átfogó műveltsége is bizonyítják; kifejeződésre juthat az anglikán Inge dr. bölcs és mérsékelt szavaiban, a kvéker történetíró, Rufus Jones nyugodt bizakodásában, vagy a német filozófus, professzor Otto friss felfedezésében áradó »megnyilatkozásaiban. A szomorú tapasztalatok kérges felszínén úgy törnek át néha, mint valami belső tűz, így Francis Thompson lángoló lírájában is:

O World invisible, we view Thee,
O World intangible, we touch Thee,
O World unknowable, we know Thee,
Inapprehensible, we clutch Thee!

(Ó, láthatatlan Világ, szemlélünk Téged,
Ó, megfoghatatlan Világ, érintünk Téged,
Ó, megismerhetetlen Világ, ismerünk Téged,
Te fel-nem-érhető, Beléd fogózkodunk).

Ilyen és hasonló tanúság-tételekből látszik, milyen frissen fakad és milyen örömmel fogadtatik a lélek bizonyágtévése. A miszticizmus renaissance-a, tehát, mint a múltban, úgy most is a tekintély egyházától való szabadulás a *lélek egyháza* új légköre felé.

A lelki vallásosság egyik további szövetségese a költészet. Itt ismét úgy tűnik fel, mintha inkább ellenséggel, semmint báráttal találkoznánk. Mi lehetne kevésbé lelki, mint sok modern vers különös hangja? Ha ugyan azok a formanélküli és céltalan termékek egyáltalán versnek nevezhetők. A közhelyek mennyi hosszadalmas részletezése, az incidentálisnak az univerrális fölé való helyezése, mennyi tudatos megvetése a ritmus és a forma azelőtti szabályainak jelentkezik a modern versírók kétségtelen tehetségességében, kik úgy tekintenek a költészetre, hogy egyik képviselőjüket idézzük, mintha az Whitman-nal kezdődne s Tennyson és Browning csak aféle versifikálók lettek volna. Ezekben a kötetlen és gondatlan kifejezési formákban kevés reménnyel kereshetjük a *lélek egyháza* szövetségését.

Azt sem lehetne állítani, hogy a háború megrázó élményei bőséges lírai kifejeződésre találtak volna. Mindössze néhány meghatározható szonett, mint Rupert Brooke-é: »Ha meghalnék, csak ennyit gondolj felőlem«; néhány rövid és festői reminiscencia a nagy tragédiáról, mint Masfield »August 1914« c. verse, mikor

...the moonlight runs
Over the grasses of the ancient way
Rutted this morning by the passing guns,

(...a holdvilág átszalad a füvek ősi útján, melyet az áthaladó ágyúk göröngyöltek fel ma reggel...)

azok, amelyek feloldják a visszafojtott borzalomnak és idegekre menő várakozásnak ama szokványos menetét, melyet a legtöbb háborút-éneklő költő ismételt. Ez utóbbiak a rezignációt tudják mindössze megnyugtató felfedezni; vallásuk: állni és várni.

"Is it well with Henri, and Jean, and Paul?"
And the mother bowed as beneath a rod;
Then she answered, "Aye, it is well with them all,
Well with them all—they are all with God."

(Scollard, *In France*, 1914)

(„Jól vannak-e Henri és Jean és Paul?”
És az anya összecsukszott, mintha bot érte volna;
És felelt: „Igen, jól vannak, jól vannak mind,
Mert hiszen — Istennél vannak”).

Egyik kritikus felemlíti, hogy »a mi amerikai polgárháborunk mindössze egy jó költeményt termelt ki — Lowell »Commemoration Ode«-ját«. »A háború — mondja — egyike az irodalom legnagyobb ellenségeinek.«⁽⁵³⁾

Nem szabad azonban általánosságban elítélnünk a háború utáni költészetet, bármennyire uralkodó is benne az érzékiség, a kielégülésre való vágyás és a gúny. Az a kor, mely olyan költeményeket termelt, mint a »Via, Veritas et Vita« (Alice Meynell), a »Prayer«, imádság, (Chesterton) és a »Calvary« (E. A. Robinson) nem tekinthető olyanoknak, mint amely ellensége a lelki életnek. Viszont, el kell ismernünk, hogy a valóság iránti vágy sok verselést a közönségesség színvonalára szállított le. Ahelyett, hogy kihajtották volna a kufárokat a templomból, a kufárok érdes hangja elnyomja a szent énekeket. Robinson soraival szemben:

Friendless and faint, with martyred steps and slow,
Faint for the flesh, but for the spirit free,
Stung by the mob that came to see the show,
The Master toiled along to Calvary.

(*Calvary*)

(Baráttalanul és gyöngén, lassú, mártír léptekkel,
Gyöngén testben, de lélekben szabadon,
Szurkálva a látványosságra gyűlt tömegtől,
A Mester haladt a Kálvária felé).

Sandburg így dalol:

You come along... tearing your shirt... yelling about Jesus.
Where do you get that stuff?
What do you know about Jesus?
Jesus had a way of talking soft, and outside of a few bankers and
higher-ups among the con men of Jerusalem everybody liked
to have this Jesus around.

(*To a Contemporary Bunkshooter*)

(Jössz... inged hasogatva... s üvöltözve Jézusról valamit,
Honnan veszed ezt a dumát?

Mit tudsz Jézusról?

Jézusnak volt valami különös forrása: halkan beszélni, s néhány bankár és nagy fejű kivételével mindenki szerette Jézust maga körül látni.)

Bocsánatot kér ezért a fordításért a fordító, de az angol szöveg külvárosi kifejezéseit másként nehéz visszaadni.)

Nem régen a szabad vers egyik védelmezője hosszasan bizonygatta, hogy a verset a prózától a »ritmus«
különbözteti meg, melyet »a régi bárdok, a rím és a méter trükkös fordulataitól félrevezetve, gyakran elhanyagoltak«
(⁵¹). Nem szabad azonban elfelednünk, hogy a vers *anyaga* sokkal fontosabb, mint a *versforma* és hogy semmiféle ritmikus szójáték sem pótolhatja a felemelő és meggyőző *eszmék* hiányát.

Ebben a zavaros irodalmi eszmékkal tele időkben megnyugtató jelenség, hogy a klasszikus angol költészet iránt egyre inkább újraéledő érdeklődést lehet tapasztalni. Joggal, — mert ilyenkor úgy érzi az ember, mintha valami zavaros pocsolyától, vagy szennyesen hömpölygő ártól tiszta és lassan szélesedő folyóvízhez érne. Ennek a tisztavízű versfolyónak a forrása a vallásos életnek ama újjáéledésében található fel, mely Angliában a XVIII. században a két Wesley befolyására támadt. Az anglikán kegyesség először Donne és Herbert gyöngéd, de különös dalaiban jelentkezett, melyeket azonban hamar felváltottak Dryden iskolás finomkodásai és Pope világias mindent-megbocsátása. „Ezek az igazságok — éneklí a *Religio Laici* egészen akadémikus értekezéshez illő pontossággal

are not the product of thy mind.
But dropp'd from heaven, and of a nobler kind.“

(nem a te értelmed produktumai,
Hanem az égből hulltak alá s nemesebb fajtájúak).“

A *Universal Prayer* (egyetemes imádság) pedig valósággal a spekulatív filozófiára emlékeztető tárgyilagossággal sorolja fel:

Father of all, In every age,
In every clime adored,
By saint, by savage, and by sage,
Jehovah, Jove, or Lord!

Thou first great Cause, least understood,
Who all my sense confined,
To know but this, that Thou art good,
And that myself am blind!

(Mindenek Atyja, minden korban
Minden éghajlat alatt imádott Téged
Szent, vadember és bölcs egyaránt,
Mint Jehovát, Jupitert, vagy mint az Urat!

Te első nagy Végok, kit legkevésbé ért a világ
De akiről minden érzékemet összeszedve,
Csak annyit szeretnék tudni, hogy jó vagy
És hogy én magam vak vagyok!)

Nem az ilyen elvont és pontosan körülírt általánosságok azok, melyek a vallásos életet ihletni tudják. Cowper-nél, viszont, amint egyik élesen látó kritikusa megjegyezte, »mintha csak egy megfagyott szigetről egy tropikus szigetre lépnénk.«

Pope leereszkedő megfigyelései:

With too much knowledge for the sceptic side,
With too much weakness for the Stoic's pride,

(*Essay on Man, Epistle II*)

(Túl sok tudással a szkeptikus részére
Túl sok gyöngeséggel a stoikus büszkeségének.)

Cowpernél átváltoznak a vallásos vágyódás szenvedélyes kifejezéseivé:

I was a stricken deer that left the herd
Long since; with many an arrow deep infixt
My panting side was charged when I withdrew
To seek a tranquil death in distant shades.
There was I found by one who had himself
Been hurt by the archers. In his side he bore,
And in his hands and feet, the cruel scars.
With gentle force soliciting the darts
He drew them forth, and heal'd and bade me live.

(*The Task, Book III*)

(Olyan voltam, mint egy sebzett szarvas, mely már régen elmaradt a nyájtól; sok mélyen ülő nyíllal sebzetten pihető oldalamban, elvonultam, hogy a [zajtól] távoli árnyékos [pagonyban] csendes halálom legyen. Itt talált rám valaki, kit magát is megsebeztek az íjjászok. Oldalán hordozta és kezén és lábain a kegyetlen sebhelyeket. Gyöngéd erővel ügyelve a nyílvevesszők tuskéire, kihúzta azokat, meggyógyított és élni készített.)

Az élmény eme forrásától kanyarog tovább az angol vers folyója Gray és Thomson természet-dicsőítésén Coleridge ünne-

pélyes elmélyüléséig, míg végül elég mélyé válik, hogy árijának ereje megbírja a XIX. század kételkedéseit és reménységeit is. A világegyetem titkai előtt való tétovázásokat megerősíti Tennyson vallomása:

There lives more faith in honest doubt,
Believe me, than in half the creeds.

(*In Memoriam*)

(Több hit van a becsületes kételkedésben,
Hidd el nekem, mint felében az összes dogmáknak.)

Our little systems have their day;
They have their day and cease to be.

(*In Memoriam*)

(A mi kis rendszereskedésünknek megvan a maguk ideje;
Megvan a maguk ideje, de el is múlik.)

És megbátorítja Clough:

It fortifies my soul to know
That though I perish, truth is so;
That, howso'er I stray and range,
Whate'er I do, Thou dost not change.
I steadier step when I recall
That, if I slip, Thou dost not fall.

(*With Whom Is No Variableness*)

(Megerősíti lelkemet az a tudat, hogy ha elveszek is, az igazság igazság marad; hogy bármerre botorkáljak, bármit tegyek is, Te nem változol. Biztosabban lépek, ha arra gondolok, hogy ha én botlom is, Te el nem esel.)

Az elmélkedő melancholia vidékére kanyarog ez a folyó Matthew Arnold verseiben, aki

Wandering between two worlds, one dead,
The other powerless to be born.

(*Stanzas from the Grande Chartreuse*)

(két világ között vándorol, egyik halott a másiknak meg nincs ereje, hogy megszülessék.)

A kínzó kétségek és megfeleletlen kérdések eme korszakát felváltja egy másik, mely a világ titkaival szemben türelmesebb és szerényebb magatartást tanúsít. A vallásos élmény ez új korszakban több megértésre talál. Különösen két lángész az, kikben ez az irányzat biztos alapra talál, egyik Wordsworth és ta-

nításai a természetről, a másik Browning, a kötelesség hirdetője. Wordsworth számára a természet az Örökkévaló nyelvén beszél.

The world is too much with us; late and soon
Getting and spending, we lay waste our powers:
Little we see in Nature that is ours;
We have given our hearts away, a sordid boon!
This Sea that bares her bosom to the moon;
The winds that will be howling at all hours,
And are upgathered now like sleeping flowers;
For this, for everything, we are out of tune;
It moves us not.

(*Miscellaneous Sonnets, xxxiii*)

(A világ túlsokat van velünk; későn és korán
Mindig szerzünk és költünk, s eltékozoljuk erőnk,
Keveset látunk a természetből, mely pedig mienk.
Eladtuk a szíveinket, micsoda aljas ajándék!
Ezt a tengert, mely kitarja keblét a holdnak;
A szeleket, melyek most már mindig üvöltöni fognak.
S összegyűjtjük, mint az alvó virágok.
Sem ezekkel, sem semmivel, nem tudunk együtt-dalolni,
Nem hatnak reánk.)

Amikor azonban tudunk »együtt-dalolni«, mint »a gyermekkor első hajnalán«, akkor a természet daljai hallhatóak és megejtenek.

Wisdom and spirit of the universe!
Thou Soul that art the Eternity of thought,
That giv'st to forms and images a breath
And everlasting motion, not in vain
By day or starlight thus, from my first dawn
Of childhood, didst thou intertwine for me
The passions that build up our human soul;
Not with the mean and vulgar works of man,
But with high objects, with enduring things—
With life and nature—purifying thus
The elements of feeling and of thought,
And sanctifying, by such discipline,
Both pain and fear, until we recognize
A grandeur in the beatings of the heart.

(*The Prelude*)

(Világegyetem lelke és bölcsessége!
Te Lélek, mely a gondolat Örökkévalósága vagy,
Ki a formák és képmásokra rálehelsz
S megindítod bennök az örökkévaló mozgást,
Nem hiába fontad össze nappal és csillagfénynél
Gyermekkorom első hajnalától)

Az emberi lélek mély érzelmeit
 — Nem az ember alantas munkáival, —
 Hanem magasztos, maradó dolgokkal:
 Az étellel és a természettel, megtisztítva így
 A gondolat és az érzés elemeit
 S megszentelve félelem és fájdalom által,
 Míg csak felismerjük magunk önmagunkban
 A fenséget a szív-verbésben.)

Wordsworth, amint találóan mondták róla, »mindenütt egyenesen a dolgok lényege felé tart. Spiritualizálja a külső világot.«
 Sok modern elme emlékezik vissza Matthew Arnold korszerű soraira, mikor kifárad az üres gondolatot álcázó művészi zsonglörködésben:

Time may restore us in his course
 Goethe's sage mind and Byron's force;
 But where will Europe's latter hour
 Again find Wordsworth's healing power?

(*Memorial Verses*)

(Az idő pótolhatja számunkra Goethe bölcsességét és Byron lendületét, de hol találja meg Európa újra Wordsworth gyógyító erejét?)

Browning, viszont, minden lángeszű meglátása ellenére is a természetet illetően, annak részleteit inkább legyőzendő akadálnak, semmint a lelki fejlődés elősegítőinek tartja. Tett és nem elmélkedés vezet a bizonyosság felé. A személyiség és nem a természet Isten kinyilatkoztatása.

My God, my God; let me for once look on thee
 As though naught else existed; we alone!
 And as creation crumbles, my soul's spark
 Expands till I can say, "Even from myself
 I need thee and I love thee.
 I do not plead my rapture in thy works
 For love of thee, nor that I feel as one
 Who cannot die; but there is that in me
 Which turns to thee, which loves or which should love."

(*Pauline, l. 828 ff.*)

(Istenem, Istenem, hadd nézhessenek Rád csak egyszer
 Úgy, mintha semmi más nem volna, csak mi ketten.
 S amint a teremtés összeomlik, lelkem szikrája
 Olyan nagy lesz, hogy elmondhatom:
 „Egy magamban is vágyom utánad, érzek téged,
 [szeretlek Istenem]

Nem állítom, hogy gyönyörrel értem munkáidat.
 A Te szerelmedért, sem azt, hogy érzem, halhatatlan
 Hanem csak, hogy van bennem valami [vagyok].
 Mely feléd vonz és szeret, vagy szeretni akar.)

Tele van erkölcsi erővel és törhetetlen reménységgel ez a vallásosság:

For sudden the worst turns the best to the brave,
 The black minute's at end,
 And the elements' rage, the fiend-voices that rave,
 Shall dwindle, shall blend,
 Shall change, shall become first a peace out of pain,
 Then a light, then thy breast,
 O thou soul of my soul! I shall clasp thee again,
 And with God be the rest!

(*Prospice*)

(A bátraknak a legrosszabb is hirtelen jóra fordúl,
 Végsőt vernek a fekete percek.
 Az elemek dühe, a sors üvöltő khórusa
 Meginog, meghajol,
 Átváltozik. Először béke lesz
 A fájdalomból, aztán világosság
 Aztán a Te kebeled.
 Ó lelkem Lelke! ismét megragadlak
 S Istenemnél nyugalmat lelek!)

Az elmélkedni szeretők Wordsworthnél találnak megnyugvásra, de a tevőleges élet-irány hívei, leveretve az élet-harcban, vagy belebonyolódva a világ gépezetébe, Browninghoz fordulnak hitért és bátorításért. Mert ő ezt a lelket tartja nagyrahitottnak,

One who never turned his back but marched breast forward,
 Never doubted clouds would break,
 Never dreamed, though right were worsted, wrong would triumph,
 Held we fall to rise, are baffled to fight better,
 Sleep to wake.

(*Epilogue to Asolando*)

(aki sohasem fordít háta, mindig előre feszíti a mellét,
 Sohasem kétli, hogy a legsötétebb felhő is egyszer meghasad
 Álmában sem fél, hogy leverethetik az igazság s a rossz győzhet.
 Hanem azt tartja: azért esünk el, hogy felkeljünk ismét,
 Azért veszünk, hogy jobban küzdjünk azután
 S azért alszunk, hogy legyen ébredésünk.)

A költészetben megnyilvánuló eme erővel teljes vallásosság a tekintély egyháza szempontjából nem nagy segítséget jelent. Igaz ugyan, hogy e korszak Tractarian Mozgalma (tract=füzet. Füzeteket terjesztő vallásos mozgalom) az anglikánizmus »földalatti ár«-jaként magával hozta Keble »Keresztény vér«-ét és Newman »Lead, Kindly Light« (vezess baráti fény) c. versét, de

az intézményes vallásosság, természetéből folyólag, nem nagyon ihleti lirai kifejeződésre követőit: a dogmák költészete versbe szedett hittételekben nyilvánul meg legfeljebb, semmint a lélek énekeiben. Ha tehát a modern ember meglátásokra és pap meg szentségek közvetítésétől mentes bizonyosságokra vágyik, vissza kell, hogy menjen Wordsworth halhatatlan tanításához, vagy Browning felemelő útmutatásaihoz.

Hasonlóképen történt ez az amerikai költészetben is. Sem Bryant, sem Lowell, vagy Whittier, még kevésbé Longfellow nem sorozhatók azok közé, akik az intézményes vallásosságot hirdették volna költészetükben. Mindannyian abban a szabad légkörben mozognak, ahol közvetlen és személyes közösségbe kerülhetnek az Örökkévalóval.

So live, that when thy summons comes to join
The innumerable caravan, which moves
To that mysterious realm, where each shall take
His chamber in the silent halls of death,
Thou go not, like the quarry-slave at night,
Scourged to his dungeon, but, sustained and soothed
By an unfaltering trust, approach thy grave
Like one who wraps the drapery of his couch
About him, and lies down to pleasant dreams.

(*Thanatopsis*)

(Úgy élj, hogy amikor megidézttetel
A végtelen karavánhoz, mely halad
A titkok birodalma felé, hol minden
Megléli helyét a nagy halál
Hallgató termeiben,
Ne úgy menj, mint a rabszolga este,
Korbáccsal készítve börtöne felé,
Hanem önként és vígasszal telten,
Megrendíthetetlen bizalommal,
Lépi sírod fekete peremére
Mint ki ágyának lepleivel
Körülövezi magát
S boldog álomra tér.)

God is not dumb, that He should speak no more;
If thou hast wanderings in the wilderness
And findest not Sinai, 'tis thy soul is poor;
There towers the Mountain of the Voice no less,
Which whoso seeks shall find, but he who bends,
Intent on manna still and mortal ends,
Sees it not, neither hears its thundered lore.

(*Bibliolatrics*)

(Isten nem néma, hogy ne szóljon többé;
Ha vándoroltál a sivatagban
S nem találsz Sinaí hegyet:
A lelked szegény;
Ma is áll még a Hangok hegye
S aki keresi, megtalálja.
Csak aki manna-t vár és földi dolgokat,
Az nem látja, hallja dörgő csúcsait.)

Még távolabb a dogmai és egyházi kötöttségtől Longfellow »Krisztus«-a.

And I remember still
The words, and from whence they came,
Not he that repeateth the name,
But he that doeth the will:
And Him evermore I behold
Walking in Galilee,
Through the cornfield's waving gold,
In hamlet, in wood, and in wold,
By the shores of the Beautiful Sea.

* * * * *

And that voice still soundeth on
From the centuries that are gone,
To the centuries that shall be!
From all vain pomps and shows,
From the pride that overflows,

* * * * *

Poor, sad Humanity
Through all the dust and heat
Turns back with bleeding feet,
By the weary round it came,
Unto the simple thought
By the great Master taught,
And that remaineth still:
Not he that repeateth the name,
But he that doeth the will!

(Ma is emlékszem a szavakra és akitől származtak azok. Nem arra, aki ismételteti a nevet, hanem, aki cselekszi az akaratot. És Őrá mindig emlékezni is fogok, amint jár-kele Galileában, át a búzatábla hullámzó aranyán, a halmok, az erdő, a róna mentén, s a gyönyörű tenger partjain.)

* * *

S ez a hang még ma is üzen, letűnt századokból új századok felé,
hiú pompa és kirakatosság, túlfabzó gögők multjaiból.

* * *

Szegény, szomorú emberiség, por és hőség próbáin át vérző lábakkal mindig visszafordul, hiába fárasztó az út, mely addig ér, — vissza az igénytelen gondolathoz, melyet a Mester tanított: nem az, aki szóval ismételteti ezt, vagy amazt a nevet, hanem, aki cselekszi az akaratot!

Mindezekben a versekben a személyes hűségen van a hangsúly, minden külsőleges tekintélytől szabadon, a lelki egyesülés felé haladva. Ugyanaz domborodik ki Lowell »Cathedral« című verséből, melyben az amerikai költészet vallásos megnyilvánulása a csúcspontra ér:

O Power, more near my life than life itself

* * * * *

Invisibly sustaining, hid in light,
Not darkness, or in darkness made by us.
If sometimes I must hear good men debate
Of other witness of Thyself than Thou,

* * * * *

My soul shall not be taken in their snare,
To change her inward surety for their doubt
Muffled from sight in formal robes of proof:

* * * * *

I fear not Thy withdrawal; more I fear
Seeing, to know Thee not, hoodwinked with dreams
Of signs and wonders, while, unnoticed, Thou,
Walking Thy garden still, commun'st with men,
Missed in the commonplace of miracle.

(Ó, Hatalom, közelebb vagy az életemhez, mint maga az élet!

* * *

Láthatatlanul őrizve [a világot], lénybe rejtőzködve, nem sötétségbe, vagy általunk alkotott homályba. Ha néha hallék jó embereket vitatkozni más tanukról Téged illetőleg, mint Magad,

* * *

az én lelkem nem esik vermeikbe, hogy felcserélje belső biztonságát kétségükért, melyet bizonyítékok külső ruháival takargatnak szemeink elől:

* * *

Nem félek attól, hogy visszavonulsz előlem. Inkább attól félek, hogy látlak és nem ismerlek meg, mert jelek és csodák álma borítja szememet, míg Te, észrevétlen, járod kertedet most is s érintkezel az emberekkel, — csak mi a csodák közhelyeiben szemünk elől tévesztünk.)

A tekintély egyházától teljesen elszakadt, de a vallásos életet annál inkább ihleti Emerson költészete. Matthew Arnold, az őt jellemző merészséggel, vonakodott Emersont a nagy költők, vagy a nagy filozófusok közé sorozni, de annál nagyobb címet adott neki: »barátja és segítője mindazoknak, akik lélekben kívánnak élni.« El kell ismernünk, hogy Emerson sorai gyakran hibásak verstani szempontból s hogy néha inkább az eljövendő szabad versre emlékeztetnek azok, semmint a mult elfogadott szabályaihoz. Akár elfogadjuk azonban Matthew Arnold meghatározását, akár nem, Emerson, mint barát és segítő, versben és prózában példa nélküli befolyást gyakorolt a modern életben azokra, akik lélekben kívánnak élni. Ide-oda kóválygó lelkek, melyek nem találtak kikötőre idealizmusuk részére a szószékek tanításaiban, viharos útjukon Emerson csendes biztonságából nyertek irányt.

I like a church, I like a cowl,
I love a prophet of the soul,
And on my heart monastic aisles
Fall like sweet strains, or pensive smiles;
Yet not for all his faith can see,
Would I that cowed churchman be.

(The Problem)

(Szeretem az egyházat, szeretem a kámzsát, szeretem a lélek prófétáját s szívemre úgy hatnak a rendházak folyósói, mint édes hangulat és szomorú mosoly; de mindazért az egész világot sem, melyet hitében láthat, nem lennék az a kámzsás barát.)

Élete végéig követi annak a kis falusi egyházközségnek az istentiszteleteit, melyekről maga írta volt egyszer:

We love the venerable house
Our fathers built to God;
In heaven are kept their grateful vows,
Their dust endears the sod.

* * * * *

From humble tenements around
Came up the pensive train,

And in the church a blessing found,
That filled their homes again

(Written in 1843 for an ordination
at the Second Church of Boston)

(Szeretjük a tiszteletreméltó házat, melyet apáink építettek Istennek.
A menyországban számon tartják hálás fogadkozásait, poraik drágává
teszik a hantot.

* * *

(Egyszerű környezetből indult el a szomorú csapat, de a templom-
ban áldást talált, mely ismét megtölté otthonaikat.)

Általában azonban mégis inkább a szépség és a rend szé-
lesebb fogalmai között van otthon.

»Mikor megtörtük már a hagyomány istenítésének hatal-
mát — mondja versnek is beillő prózában — és megszűnünk a
szónokiasság istenítésében hinni, akkor fogja Isten megtölteni szí-
veinket az ő jelenlétével. Ez a szív megkettőződése, nem, meg-
sokszorozódása, azzá az erővé, hogy egy új végtelenség felé
növekedhessen minden oldalán... És ez azért lehetséges, mert a
benned levő szív a mindenkben benne lévő szív; nincs korlát,
fal, gát a természetben, mely részekre bonthatná s egymástól
elválaszthatná azt, egy vér kering megszakítás nélkül minden
emberben, amint hogy ugyanaz a víz tölti ki a föld minden
tengerét, s amint, ha a maga igazságában vizsgáljuk, ára is egy-
képen mozdul.« (The Over-soul.)

Ilyen volt a Viktória királynő uralkodása alatti idők költé-
szete, mely igen sok léleknek ma is főtápláléka. A természet,
vagy a kötelesség, vagy a belső meglátásokon alapuló ama val-
lásformák bizonyára kívül állanak a tekintély egyháza kapuin,
de feltörekvő hangjuk nem is az oda való bebocsátást kéri, ha-
nem a *lélek egyháza* diadalmas közeledését jelenti harsona
szóval.

Marad még egy szövetséges, kiről feltétlenül szólnunk kell,
mert segítségül jövele fontos a *lélek egyháza* harcaiban. Ez
az utolsó, késlekedő szövetséges nem a vallás keretein túlról
érkezik, mint a tudomány, az irodalom, vagy a költészet. Ez a
vonakodó szövetséges nem más, mint maga a tekintély egyháza.
Azt jelenti ez a hasonlatunk, hogy mindaddig, amíg a lelki ke-
reszténység a hivatalos tanításoknak is nem válik lényegévé
s amíg a tekintély egyháza maga is nem spiritualizálódik, úgy
kormányzati, mint hit-elveiben — addig a *lélek egyháza* csak

alkalmi mozgalom, fel-feltűnő s ismét nyomát vesztő próbálko-
zás, a nagy tömegektől távolálló és a többség szemében gyanus
eretnység marad.

A keresztény különböző szervezetei mindegyre világkonfe-
renciákat hívnak össze, s azokon komolyan foglalkoznak a ke-
reszténység egyesítésének problémájával. Ilyenkor az egyházi
megosztások és ellenkezések hátrányai is őszintén szóba kerül-
nek. Hiába harcol az egyház, mindaddig, amíg uralmi kérdések
foglalkoztatják az elméket, az »ecclesia triumphans« nem való-
sulhat meg.

A szövetségesek egysége a legfontosabb feltétel egy ilyen
vállalkozásnál. Ennélfogva az egyház stratégistái minden tudá-
sukat és lelkesedésüket egy ilyen egységnek intellektuális meg-
egyezés útján való létrehozására fordították századokon át. Ma-
gunk alá-vetése egyetlen tekintélynek, megegyezés egy hitvallás-
ban, a nem-lényegesek kiküszöbölése — az egységre vezető
eme utak látszottak egyedül eredményesnek s látszanak még ma
is igen sok buzgó keresztény számára.

A tridenti zsinat fejezte ki pontosan azt az elvet, melyet
a legtöbb orthodox keresztény közösség ma is követ: »Ha va-
laki azt mondja, hogy Jézus Krisztust csak azért küldötte Isten,
hogy, mint Megváltóban, bízunk benne s nem, hogy törvény-
adó (legislator) is legyen: anathema illesse.« Hasonló értelemben,
de néha rövidebb, máskor burkoltabb formában nyilatko-
znak meg a későbbi konfessziók is. Így az ágostai hitvallás 1530-
ban: »az egyház igazi egysége részére elég, ha megegyezés
hozható létre az evangélium dogmáját és a szentségek kiszol-
gáltatását illetően.« (Art. VII). Vagy az anglikán egyház artiku-
lusai, melyekben a niceai és az apostoli hitvallások »részletes
és teljes (omnino) elfogadását és elhívését« tartja a legfontosabb-
nak, hozzátéve, hogy »nem törvényes, ha az Egyház bármit is
rendel, mely Isten írott szavaival ellenkezik.« (Art. XV). Hasonló
céllal jegyzi meg a Westminster Confession harminchárom tételé-
nek előszavában: »Tetszett Istennek, hogy... akarátát kinyilvá-
nítsa az ő egyházának és utána, ...hogy jobban megőrizhető le-
gyen az igazság s hogy nagyobb sikerrel harcolhasson az egy-
ház a test romlottsága és a Sátán gonoszsága ellen, ugyanazt
írásba tenni is jónak tartotta, mely is az annyira szükséges
Szentírást alkotja; azok a régebbi módok, melyekkel Isten ki-
nyilatkoztatni szokta volt magát az ő népének, most már meg-
szűntek.«

Bármennyire különbözzenek is más szempontokból ezek a hitvallások egymástól, abban megegyeznek, hogy egy törvényhozói és kormányzói rendszert támasztanak alá, melyben Krisztus nem csak Megváltó, hanem egyúttal törvényhozó is; s vagy valamely hitvallás adja a paragrafusokat, vagy a Szentírás, melyet Isten azért adott írásban, hogy az élet állandó vezetője legyen.

Több okból, az egységnek illetően való elképzelés nemcsak reménytelen, hanem megvalósíthatatlan feladat. Intellektuális megegyezés oly dolgokban, melyek a bizonyítás határain túl fekszenek, lehetetlen. Minél többen és minél többet gondolkoznak a vallásról, annál több alkalom adódik a nézetek különbözőségére. Az egység tehát csak úgy lenne elérhető, ha értelmünk meghódolna és feladná a harcot teljesen. A tekintély egyháza pedig szembekerül a modern gondolkodás rendszerével s nemcsak, hogy szövetségét elveszíti, de ellenségévé és alternatívájává lesz az. Ha választani kell a hittételek és a Biblia csoportja meg a megfigyelés és a tapasztalás bizonyosságainak a csoportja között, a keresztény egyház nemsokára magára marad, idegenül ebben a modern világban, érthetetlen nyelven beszélve, egy archaikus hifformát védelmezve, tisztelve ugyan némelyektől, de csak, mint valami érzelmi emléket, melynek a tudománnyal, az irodalommal, az *élettel*, semmi kapcsolata sincs. »Védj meg a barátaitól — mondotta volt Franciaország marsallja XIV-ik Lajosnak — ellenségeimmel magam is elbánok.« A keresztény egyház legfőbb veszedelme ehhez hasonló természetű, nem ellenségeinek ostroma, hanem barátainak rosszul irányított védekezése árt a legtöbbet. Ha az a szövetség, melyet a modern tudomány, irodalom és költészet ajánl, visszautasítva meghiusul, ez a katasztrófa a dogmatikus, csak maga körül forgó és gögös egyház terhére írható.

Ilyen tanulságos példát szolgáltat napjainknak az az ambiciózus kezdeményezés, mely »World Conference on Faith and Order« (a hit és a rend világkonferenciája) néven ismeretes, s mely minden egyházat össze akar kapcsolni, mely »a mi Urunk Jézus Krisztust Istennek és Megváltónak« tartja. Szükségtelen bizonygatni, hogy Jézusnak eme feltételek nélküli azonosítása Istennel, maga Jézus számára is érthetetlen lett volna, s hogy az apostol kifejezetten ezeket írja: »Egy Isten van és egy a közbenjáró ember és Isten között, az ember Jézus Krisztus.« Legnagyobb hibája az ilyen egyesülési feltételeknek az, hogy

nem is érintik a tanítványi szellem lényegét, Krisztusnak Istenül való elfogadása még nem jelenti, hogy követni is fogjuk Krisztust, mint embert. »Még az ördögök is hisznek és remegnek.« A főakadály nem abban a krisztológiában van, melyről szó van, hanem abban a tényben, hogy a krisztológia a kereszténység helyére került. Ennek a világkonferenciának a kezdetén bejelentették, hogy imádkozni fognak minden egyes tagért, egyesülhessenek, amint Jézus és az ő Atyja is egy voltak. Ha azonban ez az egység lényegi (consubstantial) és nem lelki, akkor persze az ember tanítványok nem részesülhetnek benne, hisz Jézus és az Isten egylényegű voltukban lehettek eggyek e hit szerint — s akkor ezt az imádságot igazán hiába mondták el.

Itt van az a dilemma, mely elé a dogmatika állítja a hívő lelkeket. Lerögződésre hívatnak fel, miközben érzik, hogy nőnek. Mozdulatlanul kellene maradniok, miközben hívják őket a titkok, hogy induljanak a keresésre. Az a keresztény egység, mely intellektuális beleegyezésen alapszik, feltétlenül szembekerül azzal a kereszténységgel, amely az élet útja kíván lenni. Ez a harc, mely a változhatatlan hittételek és a változó világ, intellektuális meghódolás és jellem, tisztelet és őszinteség, régi jelképek és modern igazságok között indul, a kétség és a kétségbeesés örvényébe kergeti a hívőt. Mikor az anglikán egyház néhány főpapja találkozott Malines-ben Róma kiküldötteivel s javaslatot tett az egyesülésre azon feltétellel, ha Róma elismeri az anglikán egyházi rendet, semmi megértésre, vagy bár az engedmény legcsekélyebb árnyékára sem talált. S az angolok visszatértek, jelentve, hogy az egység »nincs belátható távolságban«. Vagy, amikor Lambeth-ben az anglikán püspökök munka-egységet ajánlottak a non-conformistáknak, mely szerint a »szakadár« lelkészeket a püspökök újra felszentelnék s az anglikán papok »kiküldetnének« nem-anglikán gyülekezetekbe is, — a nagy protestáns gyülekezetek úgy fogadták ezt a tervet, mint amely vagy sértés, vagy rossz tréfa. Oak Park, Illinois, városka lelkésze kijelentette, hogy ő szívesen elfogadná a Canterbury-i érsek apostoli áldását, ha az viszont szintén elfogadná a hasonlóan apostoli Oak Park-i »püspök« (ömag) egyenrangúságát.

Eme elcsüggesztő viták és sikertelenségek mögül azonban kiviláglik az az igazság, melyet ez a tanulmány kidomborítani igyekszik, hogy t. i. mindezek lehetnek természetes következmények a keresztény gondolat fejlődés-történetében, de nem tartoznak a keresztény vallás igazi lényegéhez. Csak múló jelensé-

gei, változó ruhái, jövő-menő magyarázatai annak. Annak az állandó erőfeszítésnek a következményei, mely egy palesztinai evangéliumot görög formulában, egy kinyilatkoztatást egy rendszerben, a hitet egy szabályban akarta megörökíteni. Ennek az erőfeszítésnek csak egy eredménye lehet, hogy elszakítja a kereszténységet az élettől. Hogy mi lesz a Szentírás csatlakozhatatlansága, a csodák hitele, Jézus születésének rendkívülisége, feltámadása és menyemenetele körüli vitákkal — mindez nem újabb vitákat, hanem közönyt vált ki ma már az emberiség túlnyomó nagy többségéből. Az élet mindinkább kezd olyanná válni, mintha Krisztus soha sem is tanított volna.

A formaságok és hittételek körén túl és azon belül azonban egyre jobban kezd terjedni az a meggyőződés, hogy Krisztus igazi egyházának jellege egészen más, missziója egészen különböző misszió kell, hogy legyen. A Mester hívása: »Kövess engem!« — és »Jöjj utánam!« ma ép oly varázsos erővel bír, mint valamikor régen, a Galilea-beli tenger mellett. Ahol ezt a hívást meghallják, elfelejtik a dogmai különbségeket s nyomába szegődnek az élet útja tanító mesterének.

Röviden, tehát, a lelki hagyományok s nem a külsőleges törvényalkotások azok, melyek a modern lelkek előtt tekintélyt adnak a keresztény egyháznak. Az elcsüggesztő vitáktól Isten közelségének keresése felé fordulnak és amint megteszik ezt a fordulást, melyet a Szentírás »megtérés«-nek nevez, megtalálják Jézus vallásos élményét, mint útmutató, felemelő és megnyugtató példát. Nem annyira a közös talaj az, mely egyesíti őket, hanem inkább a közös horizont odafent. Ők is felmennek Jézussal a hegyre s a szélesebb láthatár új lelket, új gondolkozásmódot szerez nekik.

Olyan ez, mintha hegyászok csoportjai közelednének a csúcs felé különböző irányokból. Lent, a hegy lábánál cserje és bozót között bolyonganak s egyik csoport átkiabál a másikhoz: »Ez az út az igazi!« S a másik válaszol: »Nem, ez a mienk az!« Amint azonban a különböző ösvények felfelé haladnak, mindenik csoport látni kezdi a másikat s amikor a csúcsra érnek, találkoznak s mindenik csoport kilátása egy lesz, a kilátás körökörül. Nagy örömmel fedezik fel egymásban a közös cél felé törő társat s egyesülnek abban az élményben, mely minden keresztény században, tudományban, irodalomban, költészetben s a modern életben is azonos azok számára, akik csúcsra értek.

Mikor Jézus legelső követői az Ő küldetéséről beszéltek,

azt mondták: »Ő az út.« S hallunk véleményeltérésről az »Út«-ra nézve. Saulus (a későbbi Pál) első nagy üldözö hadjáratát azok ellen indítja, akik az »Út« követői. Akik nem hittek, gonoszul szólottak az »Út«-ról. Így őrizte meg a keresztény hagyomány Jézusnak a negyedik evangéliumban feljegyzett szavát: »Én vagyok az út.« Tanítványai megtalálták az utat, mely új igazságokra visz és teljesebb életre segít.

Itt van hát a hivatás, mely a keresztény egyházra vár, ha diadalmaskodni kíván. Egy lelkétől megfosztott (despiritualizált) egyház mindig megosztott, marakodó, keresztényietlen egyház marad. Egy egyház mely mindig csak magára gondol, — saját igényére, saját növekedésére, saját jólétére — elveszti kapcsolatát kora gondolat-áramaival. Egy egyház, melynek legfőbb gondja, hogy megmentse a saját életét, elfogja veszíteni a lelkét. A hitvédő harc nem hozhat lelki diadalt.

Nem jött-e még el az ideje, hogy végre mindezeknek őszintén a szemébe nézzünk? Vagy az élet útjává, gyakorlati hűséggé, a lelki hagyományok ápolójává válik a keresztény vallás, vagy elveszti a modern gondolkozású emberek érdeklődését s közönyössé, vagy felületes érzélgőssé válik csak számunkra. A tekintély egyháza bizonyára tovább is kívánni fogja követőitől, hogy értelmüket alávegyék az egyházi rendeleteknek s szabadságukat törvényeinek, — de így elveszíti vezető szerepét a mindennapi élet problémái között s csak mint a tisztelet érzésének egy egzotikus kinövése marad meg a kulturtörténelemben. Az az egyház, mely a ma sok-irányú és bonyolult szükségleteinek meg akar felelni, őszintén és világosan magáévá kell, hogy tegye azt az egyszerűséget, mely Krisztusban is megvolt s újra hirdetnie kell az Ő evangéliumát, mint a *lélek egyházát*.

»Az egyház — mondotta Phillips Brooks — csak típusa az egyetemes emberiségnek — nem arra híva el, hogy megváltassék a világból, hanem, hogy a világ váltathassék meg tanúságtétele által.«⁽⁵⁹⁾ »Az egyház — mondotta egy másik lelki tanító — azok szövetsége, akik lélekben megtalálták Istent. Néha a látható egyházakon belül találunk rá az ilyenekre, néha azokon kívül. A látható egyházak esendő próbálkozások, melyeket az emberi gyarlóság ugyancsak korlátokkal lát el, hogy kifejezzék az ember szükségérzetét Isten iránt s Istennek az emberhez való közeledését.«⁽⁶⁰⁾ Még határozottabban, és még nagyobb bizalommal írta Martineau ötven évvel ezelőtt: »Abban a percben, mikor Isten elé állunk s megkérdezzük, hogyan is vagyunk mi Krisztus-

sal, megtudjuk, hogy szemel előtt a *Civitas Dei* lebeg, az emberek ama csoportja, akik hűek kívánnak lenni hozzá s övéi akarnak lenni, mint az ő igazságosságának önkéntes alanyai. A Krisztussal való eme tudatos közösség a keresztény egyház... Az egész keresztény történelem mutatja, hogy a lelki élet mélyebb áramaiban — Tauler napjaitól a kvékerek és a kvietistákig — a rendszer merev vonalai elolvadnak és elfűnnek változtatás nélkül s a kegyesség és a szeretet egy öntudatlan katholicitásba menekülnek». (17)

Mikor majd a tekintély egyháza a lelki hagyományoknak ilyen Jézustól ihletett hordozójává leszen, s folyamatossá teszi a keresztény századokban teljesen soha el nem halványult »földalatti ár«-t, akkor és csakis akkor fog a militáns egyház győzedelmeskedni s megérkezni a triumpfans egyház áldott békességébe.

JEGYZETEK.

A szövegben zárjel közt adott megjegyzéseken kívül, a szintén zárjelbe iktatott számok rendje alapján itt adjuk a még szükséges utalásokat.

1. Harmadik ülés, 1546. febr. 4.
2. Quenstedt: „Theologia didactico-polemica“. 1701.
3. W. R. Inge: „Types of Christian Saintliness“. 1915. 49 old.
4. „Apologia pro Vita Sua.“ 1864. 373 old.
5. Bowden: „Life and Letters of F. W. Faber.“ 1869.
6. Belloc: „The Contract.“ 1924. 158—160 old.
7. J. G. Machen: „The Survey.“ 1924. július 1.
8. Epistle XXVI.
9. De unitate eccles., 4.
10. U. ott 6.
11. A. V. G. Allen: „The Continuity of Christian Thought.“
12. W. E. Berton, Congregationalist. 1924. szept. 1.
13. G. A. Johnston Ross: „The God We Trust.“ 1913.
14. Sanday: „Bishop Gore's Challenge to Criticism.“ 1914.
15. Gloucester püspöke, New-Yorkban, 1924. okt. 19.
16. Adv. Haeres. III. 24.
17. Ad. Smyrn. c. 8.
18. —
19. „A tekintély vallásai és a lélek vallása.“ 1904. 314. old.
- 19/a. „A lélek élete és a Ma élete.“ 1922. 120 old.
- 19/b. Idézve Universal Encyclopedia-ban. 1900. II. köt. 1. „Church“ címszó.
20. Idézve: Matt. Arnold: „Essays in Criticism.“ „Spinoza and the Bible.“
21. Gore: „The Holy Spirit and the Church.“
22. „Studies in Mystical Religion.“ 1909. XIV. old.
23. Essay XXXIV.
24. L. P. Jacks: „The Lost Radiance of the Christian Religion.“ 1923. 18. 19 és 38 old.
25. Sermons, Fifth Series, Sermon XIV.

26. Sermons, Vol. I. 1878. 127, 133 old.
27. R. W. Dale: „Fellowship with Christ and Other Discourses.“ 1992.
315 old.
28. Munkái. VI. 203, 205, 209 old.
- 29—45. Bedolgozva utólag a szövegbe.
46. Harnack: „History of Dogma.“ Vol. III. 274.
47. „Endeavours After the Christian Life.“ 1867. XII. old.
48. Chadwick: „W. E. Channing.“ 1903. 246 old.
49. S. M. Crothers: „The Sympathy of Religions.“
50. Quenstedt; idézve Sabatier által.
51. „Types of Christian Saintliness. 75 old.
52. The Churchman. 1924. jun. 21.
53. W. L. Phelps W. L. Sperry: „A háború költészete“ c. művében. 1916.
54. Poetry. A Magazin of Verse. 1924. dec. 156. old.
55. „The Influence of Jesus“. 1879. 129. old.
56. H. E. Fosdick: „Twelve Tests of Character“. 1923. 65. old.
57. Theological Review. 1866. ápr. 296 és köv. old.